

Filozofický kompas

Vilém Kmuníček

2019

Filozofický kompas aneb Od jistot filozofických k jistotám praktickým

Víc než kdy jindy se dnes zamýšlíme nad pravdivostí informací, jež na nás chrlí média, takže společnost, v níž žijeme, máme tendenci nazývat ne informační, nýbrž dezinformační. Na pravdivost informací jsou citliví nejen ti, kdož mají zkušenost s totalitou, ale i ti, kdož se snaží orientovat v informačním chaosu svobodné společnosti. Je vůbec možné najít ve všeobecné nejistotě něco jistého? Pokusíme se ukázat, že ano. Východiskem nám bude kritické zamyšlení, které by se mělo stát naším kompasem, jenž vždy ukáže směr, kudy jít.

Souhrn
NABÍZÍM
**FILOZOFICKÝ KOMPAS,
UMOŽŇUJÍCÍ V NEJISTOTÁCH
NEZABLOUDIT**

Naši úvahu začneme zjištěním, že pokud vůbec chceme o něčem přemýšlet, musíme přijmout předpoklad, že to má smysl, konkrétně pak předpoklad, že činnost našeho mozku je cele zaměřena k tomu, aby nám zprostředkovala pravdivý obraz skutečnosti, která nás obklopuje. O tomto modelu světa v naší mysli pak budeme předpokládat, že je za ním jím odražená realita, že tento model realitu nezprostředkovává jen takovou, jaká se nám jeví, ale dovoluje nám dospět k jejím podstatným rysům.

Tyto minimální předpoklady jsou nutné, abychom vůbec mohli začít přemýšlet. Pokud je přijímáme, počítáme s tím, že se zpětnou vazbou potvrdí. Když se totiž při určitých minimálních předpokladech podaří vysvětlit všechny obsahy vědomí, pak můžeme říci, že tyto předpoklady jsou oprávněné.

Souhrn
**JESTLIŽE CHCEŠ PŘEMÝŠLET,
MUSÍŠ PŘEDPOKLÁDAT,
ŽE TO
MÁ SMYSL**

Po tomto upravení terénu můžeme začít zjišťovat, co je nám ve všeobecné nejistotě dáno jako jisté. Myslím, že je nám evidentně dána jistota toho, že si něco uvědomujeme. Při tomto procesu si uvědomujeme tři věci: svoje já, které si něco uvědomuje, vědomí, kterým si něco uvědomujeme, a v něm obsahy vědomí. Já „sedí v hledišti“, vědomí je „scéna“, a to, co převládá, jsou obsahy vědomí na této scéně.

Souhrn
**KAŽDÝ ČLOVĚK MÁ
TŘI JISTOTY:
UVĚDOMUJE SI NARÁZ SEBE,
SVOJE VĚDOMÍ A JEHO OBSAHY**

Obsahy vědomí jsou velmi rozmanité. Jak lze pozorovat, nejrozvinutější je rovina myšlenek a rovina z cití, přičemž jsou vzájemně propojeny; u vidoucích převládá zrakové cití, ale je tu i cití z dalších smyslů: sluchu, čichu, hmatu, chuti, smyslu pro rovnováhu, tělové cití. Nesmíme zapomenout ani na city a pocity, představy, sny.

O obsazích vědomí můžeme předpokládat, že jsou modelem reality kolem nás. Obsahy vědomí se odvíjejí v souvislém toku a jejich smyslová, počítková, vjemová náplň je zaměřována významy, takže si nejen něco uvědomujeme, ale zároveň víme, i co si uvědomujeme. Obsahy vědomí odrážejí realitu jako vnitřně diferencovaný celek a např. celek zorného pole se rozpadá na jednotlivé věci.

Souhrn

**JAKO JISTOTA JSOU NÁM DÁNY
OBSAHY VĚDOMÍ
MŮŽEME JE NAZVAT
AKTUÁLNÍ MENTÁLNÍ MODEL**

Tento celek realizující se v přítomnosti, aktuálně, můžeme nazvat aktuální mentální model (*AMM*), případně momentální mentální model a celou představu pak momentalismus. *Aktuální* proto, že se vytváří v přítomnosti, *mentální* proto, že jej produkuje mysl, *model* proto, že pro nás modeluje skutečnost za ním skrytou a jím zprostředkovávanou.

Aktuální mentální model můžeme definovat *ukázáním*: Podstatná část aktuálního mentálního modelu zmizí, když zavřeme oči; když ztratíme vědomí, zmizí celý. Nesou jej ve svých myslích všichni lidé, každý člověk ten svůj. Vyloučení nejsou ani lidé se smyslovým postižením (nevidomí, hluchoněmí) – jejich aktuální mentální model čerpá ze všech svých ostatních zdrojů a kompenzuje smyslovou nedostačivost.

Souhrn

**AMM AKTUÁLNÍ
MENTÁLNÍ
MODEL**

Aktuální mentální model je nám dán jistě a je nám dán jen on – skutečnost za ním můžeme pouze předpokládat. Máme sice dojem, že realita je nám dána přímo, bezprostředně, že jsme do ní „ponořeni“, takže je realita všude okolo nás, ve skutečnosti jsme ale „ponořeni“ do aktuálního mentálního modelu. Pokud se setkáme s virtuální realitou, zjistíme, že jsme do ní „ponořeni“ úplně stejně, ačkoli de facto neexistuje. Pak se začneme ptát: Co když ani za aktuálním mentálním modelem z čítí „nic není“, co když faktická realita neexistuje? Zapomínáme přitom na to, že za virtuální realitou je složitý aparát, který ji zprostředkovává; odtud lze přejít k úvaze, že za aktuálním mentálním modelem z čítí také „něco je“. Co asi? Po ruce je jediná odpověď: no přece realita! Tak máme důvod existenci reality předpokládat. O tom, jaká je, však můžeme jen spekulovat. Je nám totiž dán jen její obraz, model, a ani to jinak nejde: kdybychom se pokusili sestrojít např. robota, který si uvědomuje realitu, také by mu byl dostupný jen model reality ve vědomí, a nikoli realita sama. Sice jsme vyšli z předpokladu, že mozek funguje tak, aby nám ukázal, zprostředkoval realitu takovou, jaká je, ale nijak nelze obejít fakt, že nám bude dán jen její obraz ve vědomí, který bude něco jiného než realita sama. Jakkoli se tento obraz bude blížit realitě, stále se bude od reality někde „odchlipovat“, o čemž svědčí např. optické klamy (v rovině čítí) nebo logické paradoxy (v rovině myšlení).

Souhrn
REALITU ZA OBSAHY VĚDOMÍ,
ZA AKTUÁLNÍM MENTÁLNÍM
MODELEM
LZE JEN PŘEDPOKLÁDAT

Mozek nevytváří jeden aktuální mentální model či izolované aktuální mentální modely, pomocí paměti před naše vědomí přivádí jejich souvislý tok. Tuto skutečnost se pokouším vysvětlit existencí už ne tak empiricky zjevného...

Souhrn
OBSAHY VĚDOMÍ TVOŘÍ
SPOJITÝ TOK
AKTUÁLNÍCH MENTÁLNÍCH
MODELŮ

... *fixního* mentálního modelu (*FMM*), tedy tím, že za vědomím, někde v naší mysli, se dá vytušit fixní, relativně stálá paměťová struktura zobecňující zkušenost jednotlivých aktuálních mentálních modelů. Tvoří jejich kontext, který je ovýznamňuje, totiž umožňuje nám uvědomovat si význam toho, co vidíme, respektive vnímáme. Ve fixním mentálním modelu se pohybujeme, když vzpomínáme, vnímáme nebo si něco představujeme.

Souhrn
OBSAHŮM VĚDOMÍ JE
PŘISUZOVÁN VÝZNAM
DÍKY KONTEXTU, KTERÝ TVOŘÍ
FIXNÍ MENTÁLNÍ MODEL

Abstrakci na základě fixního mentálního modelu vzniká myšlenkově-pojmový systém (*MPS*), tj. struktura myšlenek a pojmů, která je *pojmovým* modelem reality. V myšlenkově-pojmovém systému se pohybujeme, když přemýšlíme. Je pro něj charakteristické, že jej lze vyslovit, respektive zaznamenat.

Souhrn
**ABSTRAKČÍ NA ZÁKLADĚ
FIXNÍHO MENTÁLNÍHO MODELU
VZNIKÁ VYSLOVITELNÝ
MYŠLENKOVĚ-POJMOVÝ SYSTÉM**

Konfrontací myšlenkově-pojmových systémů různých lidí se pak dospívá k jednotnému pojmovému modelu skutečnosti. Ten je v současnosti, na rozdíl od dřívější doby, systematicky vytvářen vědou a můžeme jej nazvat ontologický model (*OM*). Lze jej ztotožnit s jiným pojmem, který je už zavedený – vědeckým paradigmatem.

Souhrn
**KONFRONTACÍ MYŠLENKOVĚ-
POJMOVÝCH SYSTÉMŮ VŠECH LIDÍ
VZNIKÁ VĚDECKÉ PARADIGMA,
ONTOLOGICKÝ MODEL**

Jak ontologický model vzniká? Formuje se v dějinách lidského poznání. Na začátku byly myšlenky, jež člověk chápal jako samozřejmé a staly se pro něj výchozími předpoklady, např. že jsou věci neživé a živé, nadané vědomím, nebo i rozumem jako my, a třeba i to, že je Země plochá a Slunce se pohybuje po obloze. Teprve v konfrontaci s jinými stejně jistými tvrzeními se odstraňováním rozporů a paradoxů dospělo ke sjednocujícímu světovému názoru, historické podobě ontologického modelu. Ten se utváří s cílem, aby dokázal vysvětlit všechny aktuální mentální modely všech lidí. Čímž se potvrdí jeho platnost, pravdivost, validita.

Souhrn
EVIDENTNÍ PŘEDPOKLADY
MEZI SEBOU KONFRONTUJEME,
SPORNÉ VYŘAZUJEME
ČI MODIFIKUJEME

Myslím si, že věda si jen hraje na objektivitu, pokud neuzná plně roli subjektu, totiž skutečnost, že jsme uzavřeni každý do svého vědomí. Přemýšlíme-li o tom, jak bychom za této situace definovali „vědecký fakt“, je faktum koneckonců to, co nazíralo jednotlivé individuální vědomí ve svém modelu světa, který mu před vědomí přivedl mozek. Toto vědomí dalo o faktu (části modelu světa) zprávu (objektivizovalo fakt) dalším vědomím a konfrontací se tyto části modelu sjednocují, činí v různých vědomích stejnými. Takže faktum je ze své podstaty subjektivní a stane se objektivním vyložením z konkrétního vědomí navenek – sdělením a konfrontací.

Souhrn
VĚDECKÝ FAKT
JE VYLOŽITELNÝ JEDINĚ
PŘI KONSTATOVÁNÍ EXISTENCE
AMM, FMM, MPS A OM

Když jsme mluvili o konfrontaci různých myšlenkově-pojmových systémů různých lidí, zavedli jsme do výkladu obsahu vědomí předpoklad, že vedle našeho vědomí existují i další lidská vědomí, jež s naším vstupují do kontaktu. Můžeme říci, že se to děje různým způsobem, např. nám tato vědomí zprostředkovávají pojmové zaměření reality jazykem a pak její hodnotové zaměření výchovou, což se vše uskutečňuje ve společenském rámci. V něm mají původ

i společenské instituce, jako ty, které provádějí masové sdělování (hromadné sdělovací prostředky), masové vzdělávání (škola) či ty, jež vytvářejí a masově zprostředkovávají ontologický model (náboženství, věda). Tyto instituce fungují složitě a zprostředkovaně, protože v jejich základu je aktivita jednotlivých lidí, která se musí nadindividuálními strukturami sladit k dosažení zamýšleného výsledku, a je tu tedy víc než dost příležitostí k dysfunkci. S určitou mírou dysfunkce těchto institucí musí každý člověk ve svém světonázoru, myšlenkově-pojmovém systému počítat.

Souhrn
VZNIK ONTOLOGICKÉHO
MODELU JE PODMÍNĚN
SPOLEČENSKY
A INSTITUCIONÁLNĚ

Z výše uvedeného je zřejmé, že onen chaos „překřikujících se hlasů“, jak jej známe ze svobodné společnosti, není cílem poznání, nýbrž cestou k němu. Jde o to, nebrat žádný z hlasů příliš vážně a nechat si místo pro vlastní světonázor, myšlenkově-pojmový systém. Měl by se opírat o ontologický model a osobní zkušenost. Ideálem je myšlenkově-pojmový systém shodný s ontologickým modelem vědy, ale protože věda je historický proces a neustále se vyvíjí, tam, kde nemá ještě jistotu a kde jsou na její mapě „bílá místa“ (máme na mysli i taková, která se nikdy nezaplní, jako je např. otázka života po smrti ap.), tam musí nastoupit jistota osobní zkušenosti či víry.

Souhrn
CHAOS PŘEKŘIKUJÍCÍCH SE HLASŮ
JE CESTOU K POZNÁNÍ
A VLASTNÍMU
SVĚTONÁZORU

Myšlenkově-pojmový systém je ontologický model tak, jak je zakotven v aktuálních mentálních modelech a fixním mentálním modelu konkrétního člověka. Ontologický model vzniká sladěním myšlenkově-pojmových systémů společenství lidí. Postupně se vyvíjel v různých modifikacích v různých společenstvích, a jak se civilizace globalizovala, globalizoval se i ontologický model. Vyvíjel se způsob jeho fixování, od prosté existence v myslích členů společenství k objektivním záznamům, a forma, jíž nabýval, od mýtů přes náboženství k filozofii a vědě. Ani stávající ontologický model není jednotný, v moderní době vedle sebe koexistují či soupeří jeho různé variety, protože jeho vývoj ani zdaleka není u cíle, i když se zdá, že se formuje pod taktovkou globální vědy.

Souhrn
MPS JE ZAKOTVENÝ V AMM A FMM
KONKRÉTNÍHO ČLOVĚKA
OM VZNIKÁ SLADĚNÍM MPS
SPOLEČENSTVÍ LIDÍ

Pokusme se shrnout, k jakým jistotám jsme předchozí reflexí chaotické reality dospěli. Naše představa o světě vzniká společenským kontaktem s představami ostatních lidí, jak se vyvíjely v historii. V moderní době se ustavila speciální instituce na sjednocování těchto představ, na odstraňování rozporů mezi nimi a vytváření jakéhosi globálního modelu

reality. Je jí věda, která tuto úlohu postupně přebírá od náboženství. Cílem globálního modelu je vysvětlení aktuálních mentálních modelů všech lidí. Protože proces utváření globálního modelu je složitě zprostředkováván, nutně se na tvorbě světového názoru jednotlivých lidí podílí jejich vlastní, individuální zkušenost. Právě ta je zárukou nutného odstupu člověka od společensky zprostředkovaných globálních schémat a umožňuje mu vlastní kritický nadhled v situaci, kdy globální model podléhá ideologickým zkreslením.

Souhrn
**GLOBALNÍ MODEL SE VYTVÁŘÍ
INSTITUCIONÁLNĚ,
SVĚTONÁZOR SE DOTVÁŘÍ
VLASTNÍ ZKUŠENOSTÍ**

Výše uvedená teoretická konstrukce nám umožňuje vysvětlit jevy z konkrétních oblastí života. Nás zaujala např. skutečnost, že při čtení jsou nám smyslově dostupné jen skvrny na médiu, a přesto jaksi „vidíme“ mnohem víc, podle toho, co čteme. Při čtení beletrie nám před „vnitřním zrakem“ defilují třeba celé světy i se svými obyvateli a my nevíme, kde se tu vzali. Přinejmenším takto byl ohromen Maxim Gorkij, když „jako divoch“ prohlížel proti světlu stránky knihy, aby přišel na kloub tomuto kouzlu. Myslíme si, že díky teoretickému schématu, které jsme výše rozvinuli, dokážeme tuto záhadu vysvětlit. Klíčovým pojmem je tu aktuální mentální model.

Souhrn
MÁME I
**VNITŘNÍ ZRAK,
KTERÝM VIDÍME
VIRTUÁLNÍ SVĚTY**

Zdroje aktuálního mentálního modelu v našem vědomí mohou být různé. Vyšli jsme ze základní představy, že v naší mysli vzniká na základě přímého čítí reality, a nic jsme si dosud neřekli o takové mohutnosti, jako jsou představy nebo pojmové myšlení. Když se blíže zamyslíme nad „skvrnami na médiu“, zjistíme, že jsou určitým způsobem organizovány, a díky tomu přivádějí před naše vědomí pojmy, myšlenky a představy.

Konkrétně můžeme konstatovat, že člověk vytváří produkty zvláštního druhu, které mají schopnost vyvolat před vnímajícím vědomím obsahy, jež by jinak zapomněl, kdyby nebyly určitým způsobem fixovány. Tyto zvláštní produkty nazveme fixacemi.

Souhrn
AMM

- **Z ČITÍ REALITY**
- **Z ČITÍ FIXACÍ**

Každý objektivní záznam (např. zápis) je fixací, a to instrumentální (na rozdíl od fixací mentálních, jež tvoří paměťové stopy v naší paměti); instrumentální fixace je pak nástrojem k vyvolání obsahu vědomí, který fixuje.

Souhrn
FIXACE – ZÁZNAMY

- **MENTÁLNÍ**
- **INSTRUMENTÁLNÍ**

Je velký okruh fixací, v nichž zásadní roli hraje slovo, ať zapamatované, či zapsané, ale je řada fixací, které „citují realitu“ (socha, obraz, film, hologram).

Souhrn
FIXACE INSTRUMENTÁLNÍ

- **CITACE REALITY**
- **MODELOVÁNÍ SLOVEM**

Člověk přišel na to, že může např. zapsaným slovem nejen fixovat to, co bylo obsahem jeho vědomí, když vnímal realitu, ale že může fixovat i svoje představy, fantazie či bizarní nápady, zkrátka že může sestavovat fixace, které ve vědomí vnímatele vytvářejí představové, fiktivní, skoro reálné či nereálné světy. Zvláštní sféru tu představují umělecké předměty, artefakty, u psaných artefaktů beletrie.

Abychom pochopili, jak beletrie funguje při čtení, musíme přihlédnout k tomu, jak je organizován její text. Ony „skvrny“ dešifrujeme jako písmena, jež se spojují do slov a vět. S tím, jak si uvědomujeme slova a věty, aktivují se v naší mysli představy, pojmy a myšlenky. Text je strukturován tak, že písmena jsou uspořádána do řádků a při čtení vstupuje do našeho zorného pole písmeno či skupina písmen v tom pořadí, jak jsou v řadě za sebou uspořádána. Zároveň jsou uspořádána do slov, ta do vět, věty do odstavců, atd. a při vnímání postupně v naší mysli vyvolávají před vědomí pojmy, představy a myšlenky tak, jak to autor textu zamýšlel. Toto uspořádání

můžeme pojmenovat slovem program. Fixace tak čtenáře „programuje“, tj. vyvolává před jeho vědomím zamýšlené stavy, které vedou k vytváření aktuálního mentálního modelu z fixace, totiž konstruuje v jeho vědomí virtuální realitu, virtualitu, kdy on „vnitřním zrakem“ „vidí“ fiktivní, virtuální svět a děje v něm se odehrávající.

Souhrn

**LITERÁRNÍ DÍLO JE PROGRAM,
USPOŘÁDANÁ POSLOUPNOST
SLOV, JEŽ PŘI VNÍMÁNÍ VE VĚDOMÍ
VYTVÁŘÍ VIRTUÁLNÍ AMM**

Na výkladu literárního díla jako programu jsme se pokusili ukázat praktické uplatnění filozofických východisek, jež jsme zformulovali v úvodu, tedy zejména jistoty aktuálního mentálního modelu.